

دانشگاه تربیت معلم آذربایجان

دانشکده ی الزهیات

گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه ی مقطع کارشناسی ارشد

رشته ی فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی فقهی احکام جزائی ارتداد

از دیدگاه امامیه و شافعیه

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین

دکتر رضا الهامی

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین

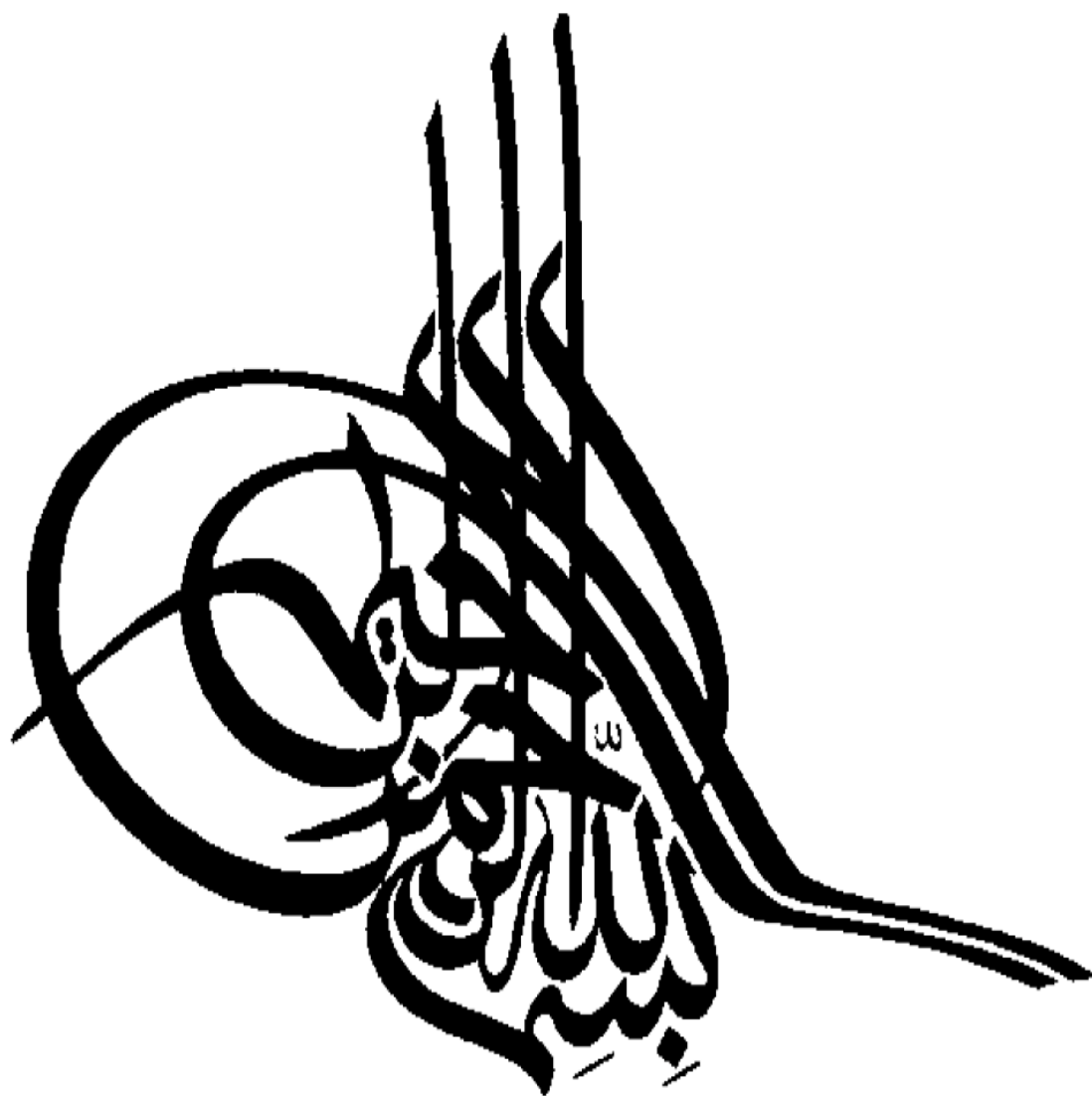
دکتر حسین ایمانی

پژوهشگر:

بلال طاهری

مهر ۱۳۸۸

تبریز - ایران

تقدیم به:

مادر مهربانم

تشکر و قدردانی:

حمد و سپاس خدایی را سزااست که قانونگذاری عادلانه و بی عیب و نقص فقط مختص اوست. شایسته است از راهنمایی های مؤثر و راهگشای استاد گرانمایه و متفکر جناب آقای دکتر رضا الهامی استادراهربر که در انتخاب موضوع و تهیه و تدوین مطالب پژوهش از هیچ کوششی دریغ نورزیده و با راهنمایی های هدفمند و نکته سنج خود حتی در اوقات فراغت و تعطیل از طریق تلفن با خوشرویی و حوصله ی تمام جوابگوی سؤالات و ابهامات بنده بودند صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. هم چنین بر خود فرض می دانم از مساعدت ها و مشاوره های شایسته ی استاد فاضل و ارجمند جناب آقای دکتر حسین ایمانی استاد مشاور که در تهیه و تدوین و رفع نکات مغفول مانده این پژوهش به صورت دلسوزانه و موشکافانه بنده را راهنمایی فرموده و موجبات غنای هرچه بیشتر این پژوهش را فراهم آوردند صمیمانه سپاسگزاری نمایم. امید است که مساعی این عزیزان در پیشگاه خداوندی که اولین معلم و آخرین داور می باشد مقبول افتد.

بلال طاهری

مهرماه - ۱۳۸۸

تبریز - ایران

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

	چکیده	
	مقدمه	۱
۹	فصل یکم - کفایات	
۱۰	۱-۱- بخش یکم - معنای کفر و ایمان	
۱۰	۱-۱-۱- معنای لغوی و کفر و کافر	
۱۱	۱-۱-۲- کفر در قرآن	
۱۳	۱-۱-۳- کفر در روایات	
۱۴	۱-۱-۴- کفر در اصطلاح فقه	
۱۶	۱-۱-۵- حقیقت ایمان از دیدگاه متکلمان	
۲۱	۲-۱- بخش دوم - معنای ارتداد	
۲۱	۱-۲-۱- ارتداد در لغت	
۲۲	۱-۲-۲- ارتداد در قرآن	
۲۸	۱-۲-۳- ارتداد از منظر روایات	
۳۰	۱-۲-۴- ارتداد از منظر فقها	
۳۱	۱-۲-۴- الف- فقهای متقدم امامیه	
۳۵	۱-۲-۴- ب- فقهای معاصر	
۳۷	۱-۲-۵- موضوع احکام ارتداد در اسلام چیست؟	
۴۵	۳-۱- بخش سوم - پیشینه ارتداد	
۴۵	۱-۳-۱- مرتهای دوران پیامبر و صدر اسلام	
۵۲	۱-۳-۲- تفاوت معنای ارتداد قرآن و روایات	
۵۵	۴-۱- بخش چهارم - اقسام مرتد (از نظر داشتن یا نداشتن سابقه کفر)	
۵۵	۱-۴-۱- انواع ارتداد در فقه امامیه	
۵۹	۱-۴-۲- دلیل امامیه برای احکام ویژه انواع ارتداد	
۶۰	۱-۴-۳- نقد و بررسی تقسیم ارتداد به فطری و ملی	
۶۱	۵-۱- بخش پنجم - آرای برخی از فقهای امامیه درباره ی عوامل ارتداد	
۶۹	۶-۱- بخش ششم - شروط لازم برای تحقق موجبات ارتداد	

۶۹	۱-۶-۱-بلوغ.....
۷۰	-آرای اهل سنت.....
۷۱	۱-۶-۲-عقل.....
۷۱	۱-۶-۳-اختیار.....
۷۲	۱-۶-۴-قصد.....
۷۳	۷-۱-بخش هفتم-مرتد و سابّ النبی.....
۷۳	۱-۷-۱-تفصیل بین ارتداد و سب خدا و پیامبران.....
۷۴	۱-۷-۲-نظر اهل سنت در خصوص حکم سابّ النبی.....
۷۴	۱-۷-۳-تفاوت حکم ارتداد با سابّ النبی.....
۷۶	۸-۱-بخش هشتم - حدّ و تعزیر.....
۷۷	۱-۸-۱-معنای حد.....
۷۸	۱-۸-۲-مصادیق حدود.....
۷۹	۱-۸-۳-تعریف تعزیر.....
۸۱	۱-۸-۴-تفاوتهای حد و تعزیر در فقه امامیه.....
۸۳	۱-۸-۵-نظر فقهای شیعه درباره ی حد بودن کیفر ارتداد.....
۸۳	۱-۸-۶-نظر فقهای اهل سنّت.....
۸۶	۲- فصل دوم احکام جزائی ارتداد.....
۸۷	۱-۲-بخش یکم- آیات جهاد و جواز قتل مرتد.....
۹۲	۲-۲-بخش دوم- کیفر ارتداد حد است یا تعزیر.....
۹۶	۲-۲-۱-شیوه های باز شناسی حکم حکومتی.....
۹۶	۲-۲-۱-الف- قواعد کلی درباره ی مرتد.....
۹۸	۲-۲-۱-ب-فضای صدور حکم قتل مرتد.....
۱۰۰	۲-۲-۱-پ- مصالح و مقاصد مترتب بر اجرای حکم و شرایط مختلف ارتداد.....
۱۰۱	۲-۲-۲-دلایل تعزیر بودن کیفر ارتداد.....
۱۰۸	۲-۲-۳-دلایل علمای اهل سنت درباره ی تعزیر بودن کیفر ارتداد.....
۱۱۳	۲-۳-بخش سوم-الف- ادلّه قرآنی آزادی عقیده و مذهب در اسلام.....

۱۲۴	۲-۴- بخش چهارم-مجازات مرتد
۱۲۴	۲-۴-۱- مجازات قتل برای مرتد مرد
۱۲۶	روایات درباره مرتد مرد
۱۳۰	۲-۴-۲- مجازات حبس ابد برای مرتد زن
۱۳۴	۲-۴-۳- نقض زوجیت
۱۳۴	۲-۴-۳- الف- احکام زوجیت در ارتداد فطری مرد
۱۳۵	۲-۴-۳- ب- احکام زوجیت در ارتداد ملی مرد
۱۳۸	۲-۴-۳- پ- احکام زوجیت مربوط به مرتد زن
۱۳۹	۲-۴-۴- مجازات مالی
۱۳۹	۲-۴-۵- الف- مرتد فطری
۱۴۰	۲-۴-۵- ب- مرتد ملی
۱۴۰	۲-۴-۵- پ- مرتد زن
۱۴۲	۲-۵- بخش پنجم-توبه ی مرتد
۱۴۲	۲-۵- الف- مفهوم توبه و استتابه
۱۴۳	۲-۵- ب- فقهای امامیه و استتابه
۱۴۳	۲-۵- پ- مدت استتابه
۱۴۵	۲-۵- ت- ادله ی استتابه
۱۴۸	۲-۵- ث- چگونگی بازگشت مرتد به دین اسلام
۱۴۹	۲-۵- ج- طرفداران قبولی توبه ی مرتد فطری
	۲-۵- چ- بررسی تفصیلی ادله ی طرفداران قبولی توبه ی مرتد فطری
۱۵۰	در مجازات دنیوی
۱۵۴	۲-۵- ح- فقهای موافق پذیرش توبه مرتد فطری
۱۵۸	۲-۶- بخش ششم-اثبات ارتداد و اجرای احکام
۱۵۸	۲-۶- الف- راههای اثبات ارتداد
۱۵۸	۲-۶- ب- اقرار صریح
۱۶۰	۲-۶- پ- بینه
۱۶۱	۲-۶- ت- علم قاضی

۱۶۳	۷-۲- بخش هفتم- اجرای احکام
۱۶۵	۳- فصل سوم- احکام ارتداد از دیدگاه شافعیه
۱۶۶	۳-۱- قرآن و مسأله ی ارتداد
۱۶۷	۳-۲- کافر مرتد از کافر اصلی مغضوبتر است
۱۶۷	۳-۳- تعریف ارتداد
۱۶۷	۳-۴- اقسام ارتداد
۱۶۸	۳-۵- عوامل ارتداد
۱۶۸	۳-۶- شروط تحقق ارتداد (بلوغ، عقل، اختیار، قصد)
۱۶۹	۳-۷- استتابة ی مرتد
۱۷۰	۳-۸- چگونگی توبه ی مرتد
۱۷۰	۳-۹- حکم ارتداد مکرر
۱۷۱	۳-۱۰- سب انبیاء
۱۷۱	۳-۱۱- مجازات بدنی مرتد
۱۷۱	۳-۱۲- دلیل شافعیه برای قتل مرتد زن
۱۷۲	۳-۱۳- از بین رفتن زوجیت
۱۷۳	۳-۱۴- از بین رفتن ولایت
۱۷۳	۳-۱۵- مالکیت و تصرفات مرتد
۱۷۴	۳-۱۶- وارثین اموال مرتد
۱۷۴	۳-۱۷- راههای اثبات ارتداد
۱۷۴	۳-۱۸- اجرای احکام
۱۷۵	۳-۱۹- مرتد و جنایات
۱۷۵	۳-۲۰- حد بودن کیفر ارتداد
۱۷۵	۳-۲۱- عمومیت احکام مرتد
۱۷۵	۳-۲۲- ارتداد در حال مستی
۱۷۶	۳-۲۳- کفر آشکار و کفر پنهان
۱۷۸	نتیجه گیری از نظریات شافعی
۱۸۱	فهرست منابع و مآخذ

چکیده

مسئله ارتداد از زمان پیامبر اعظم (ص) در تاریخ اسلام بوده است و لیکن مجازات مدون آن پس از پیامبر توسط فقهای عظام با تکیه بر احادیث ائمه طاهرين تبیین و تنظیم شده است. شاید در گذشته به خاطر شرایط ویژه و اقتضائات خاص جهانی این احکام چندان مورد توجه نبوده و انتقادهایی به آن نمی شده است. ولی در حال حاضر این مسئله از دو منظر مورد توجه و نقد قرار گرفته است:

- ۱- از منظر درون دینی و تعارض ظاهری آن با آیات قرآن که در آنها اصول آزادی عقیده و دین و حق تحقیق و تصمیم به رسمیت شناخته شده است.
  - ۲- از منظر برون دینی و تعارض آن با سیره عقلا و مبانی اعلامیه حقوق بشر.
- و این پژوهش از منظر درون دینی و با محوریت متد فقهی و بررسی نسبت احکام ارتداد با اصول آزادی عقیده از دیدگاه قرآن و سنت پیامبر به بررسی مسئله پرداخته و پژوهشگر به نتایج ذیل دست یافته است:

- ۱- مجازات ارتداد در اسلام از باب «تعزیر» می باشد نه «حد».
  - ۲- موضوع احکام ارتداد، تغییر دین با انگیزه دشمنی به همراه پیوستن به صف دشمنان اسلام بوده و صرف تغییر دین قابل پیگرد نمی باشد.
- در این پایان نامه طی سه فصل مباحث مفصل، ضمن تبیین نظر فقهای امامیه و شافعیه درباره احکام جزایی ارتداد، در مواردی نیز قول مختار بیان و تقویت شده است.
- واژه های کلیدی: ۱- ارتداد ۲- مرتد فطری ۳- مرتد ملى ۴- حد ۵- تعزیر ۶- حکم حکومتی.

Abstract

The problem of apostasy exit sins of paramount prophet of Islam. But edict punishments were prepared and regulated after prophet by greatest jurisconsults (in Islam law) with using of (hierarchy) Imame of shieh of ladies (Imams speech).

At the past because of the special global condition did not considered and criticized. But now this problem is scrutinize as two aspect:

1. interior view point of the religious decision and conflict with fundamental of freedom and freeness are accepted in guran.
2. extriar view point of the religion that conflict with reasonably methods and the universal declaration of human rights.

This survey has done at interior view point of religion and using of gyratory methods and relation between guran and Islam prophets manner and free thought. And this results are deduced:

1. punishmentsof apostasy in Islam are legislated and repute by edict Moslems (sentence mutabl -tazir) not divine sentence(HAD).
2. subjects of punishment of apostasy are for the rethink and change the religions by an musty impetus and being Islam enemy and only change the religion is not edict. In three chapter of this dissertation. Imamiya and shafeya exhaustively.

Key words: apostasy-inborn apostate-national apostate-sutra not mutable (Had) – sentence mutable (Tazir) –government sentence.

Ministry of sciences, Researches, and Technology
Azerbaijan University of Tarbiat moallem
Faculty Theology

A Thesis Presented to the Department of Religious Jurisprudence and
Islamic Laws (FIQH) Department in Partial Fulfillment of the
Requirements for the Degree Master of Science
In
Gravitation physics

Juratory survey of crirical law about apostasy in
Imamiya and Shafeiya FIQH

Supervisor:
Dr. Reza Elhami

Consultant:
Dr. Hossein Eimani

By:
Belal Taheri

October / 2009
Tabriz / Iran

مقدمه

حکم عمل دینداران یا تکلیف مکلفان مقوله ای است که توسط علم فقه روشن میشود و فقه معلوم می کند که فرد مکلف در عمل چه بکند و چه نکند و این تکالیف شکل بیرونی و ظاهری دین و پوسته آن می باشد و در هر آیینی ایمان و اعتقادات قلبی مغز دین را تشکیل میدهد. به همین خاطر احکام فقهی و نحوه عمل نباید با حقیقت و مغز دین منافات داشته باشد. و یکی از مواردی که به فعل دینداران مربوط شده و فقه در این مورد به تعیین تکلیف می پردازد «کیش گردانی و تغییر دین» یا همان اصطلاح «ارتداد» می باشد که از مباحث جدی علم فقه و کلام در عصر امروز می باشد. «مرتد» در نظر اکثر فقهای اسلام عبارتست از کسی که بعد از قبول اسلام ترک مسلمانی کرده و از اسلام برگردد. هم چنانکه در روایت صحیحی ی «محمد بن مسلم» آمده است که : از امام باقر (ع) معنی مرتد را سؤال نمودم حضرت فرمود: «مرتد کسی (مسلمانی) است که از اسلام اعراض کرده و به آنچه که بر پیامبر خدا نازل گشته کفر بورزد»^۱ و آنچه از گفتار اکثر فقهای متقدم بر می آید اینست که ایشان موجبات ارتداد را دو قسم کلی می دانند : الف- انکار اسلام و خروج از آن. ب- انکار ضروری دین که ملازم با انکار رسالت پیامبر و الوهیت باشد. چنانکه امام خمینی (ره) می فرمایند : «کافر کسی است که دینی غیر از اسلام انتخاب کند یا اسلام را انتخاب کرده ولی اموری را که به طور ضروری از دین است منکر شود به گونه ای که انکار آن امور منجر به انکار رسالت یا تکذیب پیامبر یا تنقیص شریعت آن پیامبر گشته یا چیزی از او صادر شود که نتیجه ی آن کفر باشد آن چیز ممکن است گفتاری باشد و یا رفتاری باشد»^۲

۱- عاملی ، الحرّ، وسائل الشیعه ج ۱۸، باب ۱، ص ۵۴۴، حدیث ۳.

۲- خمینی ، سید روح اله موسوی ، تحریر الوسیله ، ج ۱، ص ۱۰۶.

در کنار دو عامل فوق عده ای از فقها «سبّ النبی و قرآن» را هم به عوامل ارتداد افزوده اند، شهید ثانی در مسالک الافهام می گوید: «دشنام و سبّ سایر انبیاء همانند دشنام پیامبر اکرم اسلام موجب ارتداد خواهد بود زیرا رعایت ادب و احترام نسبت به پیامبران از مواردی است که اسلام آن را لازم دانسته است بنابراین دشنام آنان ارتداد است»^۱

ولی اکثر فقهای متقدم با آنکه مجازات سبّ النبی و قرآن را هم چون ارتداد، قتل می دانند ولی آنرا جدا از بحث ارتداد مطرح کرده و این دو را جدا از هم می دانند. همان گونه که صاحب جواهر می گوید: «سبّ پیامبران و سایر معصومین از ارتداد جدا بوده و اینها دو موضوع مستقل شرعی اند که هر کدام احکام خاص خود را دارند»^۲

مجازات سبّ النبی چند تفاوت اساسی با مرتد دارد: الف- مجازات سبّ النبی و قرآن اختصاص به مسلمانان نداشته بلکه اگر افراد غیر مسلمان هم توهین کنند کشته می شوند. ب- سبّ النبی و قرآن استتابه و توبه ندارد در حالیکه مرتد زن و مرتد ملّی مرد می تواند توبه کند و

وشایان ذکر است که امام خمینی (ره) هم با استناد به همین مساله یعنی به جرم «توهین به مقدسات مسلمین» حکم اعدام سلمان رشدی را صادر فرمودند.

در کتب فقهی مسلمانان اعم از شیعه و سنی برای کسی که بخواهد از دین اسلام خارج شود (مرتد) مجازاتهای شدیدی همچون قتل، حبس ابد، نقض زوجیت و مصادره اموال با شرایط گوناگون مطرح شده است. و ادعای اجماع و تسالم فقها در برخی از این مجازاتها و برای قسمی از اقسام مرتد در کتب شیعه و سنی فراوان نقل شده است.^۳

فقهای اهل سنت گفتار و روش عملی پیامبر را در برخورد با افرادی که متهم به ارتداد بوده اند مستند احکام و مجازاتهای خود می دانند، روایت «مَنْ بَدَلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ» که به پیامبر منسوب می شود در جوامع روایی اهل سنت مشهور است و آن چنان که از متون تاریخی به دست می آید پیامبر

جمعاً دستور قتل چهار نفر را که به ارتداد متهم بوده اند صادر فرموده است. که عبارتند از:

۱- شهید ثانی، مسالک الافهام، ج ۲، ص ۳۴۸.

۲- نجفی، شیخ محمد حسن، جواهر الکلام، ج ۴۱، ص ۴۳۶.

۳- همان، ص ۶۰۵ - ابن قدامه، المغنی مع الشرح الکبیر، ج ۱۰، ص ۷۴.

۱- عبدالله بن خَطَل ۲- عبدالله بن سعد بن ابی سَرَح ۳- مَقِيس بن صُبَابَه یا حُبَابَه
 ۴- ساره (کنیز عبد المطلب) و البته این افراد به جز ارتداد جرمهای دیگری از جمله خروج از
 جامعه مسلمانان و پیوستن به صف دشمنان و قتل و خیانت را داشته اند که هر کدام به تنهایی
 مجازات قتل را در پی دارند و از بین آنها هم پیامبر پس از فتح مکه « سعد بن ابی سَرَح » را مورد
 عفو قرار می دهید با آنکه ایشان کاتب وحی بوده و در نوشتن وحی خیانت می کرده است.^۱
 فقهای امامیه نظرات خود را در باب احکام مرتد به روایات ائمه معصومین و سیره عملی آنها مستند
 و مستدل می کنند. از جمله مستندات مجازات مرتد فطری معتبره عمار سبابی است که می گوید از
 امام صادق (ع) شنیدم که می فرمود: « هر مسلمانی بین مسلمانان (متولد شده بر اسلام) که از اسلام
 خارج شود و نبوت محمد (ص) را انکار کند و او را تکذیب نماید خونش برای هر کس که از او
 شنیده باشد مباح است و همسرش از روز ارتداد از او جدا می شود و مالش میان ورثه اش تقسیم می
 شود و همسرش عده وفات می گیرد و بر امام لازم است که او را بکشد و استتابه نیز نکند.^۲
 از جمله مستندات مجازات مرتد ملی صحیحه علی بن جعفر است. وی از امام موسی بن جعفر (ع)
 درباره مسلمانانی که مسیحی شده پرسید، فرمود: « کشته می شود و استتابه نمی شود، پرسید: اگر
 مسیحی مسلمان شود سپس مرتد شود؟ فرمود: استتابه می شود اگر برگشت که هیچ و گر نه کشته
 می شود. »^۳
 از جمله مستندات مجازات زن مرتد، صحیحه حماد است. می گوید از امام صادق (ع) درباره مرتد
 زن پرسیدم فرمود: « کشته نمی شود، به کار شدید گماشته می شود و از خوردنی و آشامیدنی جز
 آنچه جانش را حفظ کند منع می شود و لباس خشن به او پوشانده می شود و در اوقات نماز کتک
 می خورد. »^۴

۱- ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۲۴۹ - ابن هشام، السیره النبویه، ج ۲.

۲- عاملی، الحرّ، وسایل الشیعه، ابواب حد المرتد، ج ۱۸، ص ۳۲۴، حدیث ۳.

۳- همان، ص ۳۲۵، حدیث ۵.

۴- همان، ص ۵۴۹، باب ۴، حدیث ۱.

اما در قرآن با وجود طرح مسأله ارتداد و کیش گردانی هیچ یک از مجازاتهای مدون فقهی آن نیامده است. با آنکه لفظ ارتداد از زمان پیامبر و به شکلی بارز از زمان خلیفه اول (ابوبکر) در متون دینی اسلام ظهور داشته است ولی هم چنان تعریف جامع و کاملی که مورد توافق همگان باشد وجود ندارد و تفصیلهای مختلفی درباره آن وجود دارد. در اولین تقسیم، ارتداد را به «ارتداد کلامی» و «ارتداد فقهی» تقسیم می کنند. (تقریباً شبیه تقسیم جاهل به قاصر و مقصر) در کتاب «ارتداد و آزادی» که حضرت آیت الله جعفر سبحانی بر آن مقدمه نوشته اند آمده است: «در مورد جاهل مرکب که نهایت تلاش علمی خود را به کار برده و روشمندان و عالمانه طی طریق کرده اما از رسیدن به هدف «قاصر» بوده است باید گفت چنین فردی گر چه در فضای اندیشه خود «مرتد» شده و به لحاظ کلامی (علم کلام) مرتد محسوب می شود اما چون در ظاهر اظهار انکار اسلام ننموده است به لحاظ فقهی مرتد شمرده نشده و مجازات دنیوی ندارد و اما چون تکلیف آدمیان، سعی و تلاش علمی و عملی در حد امکان است و خداوند جهان تکلیفی بیش از تحمل علمی و عملی بر کسی روا نمی دارد (لا یکلف الله نفساً وُسعاً) عقوبت اخروی هم شامل حال او نیست^۱ و از طرفی هم چنین در مرتد فقهی هم تفصیل قایل شده اند و عده ای ارتداد فقهی را صرف تغییر دین می دانند و در مقابل عده ای می گویند مرتدینی قابل مجازات می باشند که به خاطر توطئه و عناد علیه اسلام و جامعه مسلمین مرتد شده باشند (ارتداد سیاسی) مانند ترنند یهودیان در صدر اسلام که در آیه ۷۲ سوره آل عمران به آن اشاره شده است. (سران یهود به پیروان خود دستور می دادند که صبحگاهان به اسلام تظاهر کرده و شامگاهان کفر ورزند تا سبب سستی عقاید مسلمانان شوند.)

که به عنوان مثال آیت الله جعفر سبحانی می فرمایند: ارتداد نوعی واپس گرایی دینی است که غالباً عامل یا عوامل سیاسی پشت سر آن قرار دارند و کمتر اتفاق می افتد که فردی بر اثر یک رشته مطالعات یا تماس با افراد منحرف از آیین اسلام بر گشته و به آیین دیگر بگردد و یا به طور کلی ترک دین کند.^۲

۱- عزیزان، مهدی، ارتداد و آزادی، ص ۷۲، موسسه امام صادق (ع)، قم

۲- همان، ص ۱۱. (مقدمه آیت الله سبحانی).

فقیه نامدار دیگری می گوید: «این احکام (ارتداد) مربوط به کسی نیست که اعتقادی در درون دارد و در مقام اظهار آن بر نیامده بلکه تنها کسی را شامل می شود که به اظهار یا تبلیغ بپردازد و در حقیقت قیام بر ضد رژیم موجود جامعه کند»^۱

یعنی در اینکه موضوع احکام مجازات ارتداد صرف تغییر عقیده می باشد یا تغییر عقیده با انگیزه دشمنی به همراه قیام عملی علیه اسلام و مسلمانان، اختلاف وجود داشته و همچنین در اینکه مجازات مرتد از باب «حد» است یا «تعزیر» بین فقها اتفاق نظر وجود ندارد نه علمای اهل سنت نه علمای امامیه. محقق حلی (۶۷۶-۶۰۲ ق) در کتاب شرایع مجازات ارتداد را «تعزیر» دانسته است.^۲ بطور خلاصه اینکه در زمینه «ارتداد در اسلام» اختلاف اساسی بین فقها فقط در جواب دادن به دو سوال ذیل میباشد و میشود گفت در مسأله ارتداد هیچ پژوهشی بدون پرداختن صریح به این دو سوال، کامل و راهگشا نخواهد بود و ایندو عبارتند از:

۱- موضوع احکام جزایی ارتداد در اسلام چیست؟ آیا موضوع احکام جزایی ارتداد در اسلام، صرف تغییر عقیده است (ارتداد عقیدتی) یا اینکه تغییر عقیده با انگیزه دشمنی و به همراه قیام علیه جامعه اسلام موضوع آن احکام می باشد؟

۲- مجازات ارتداد از باب «حد» است یا «تعزیر»؟

درباره فلسفه و حکمت مجازاتهای افراد مرتد گفته اند که ارتداد باعث تحقیر دین و همچنین تضعیف عقاید و جنگ روانی بین افراد ضعیف می شود. از جمله آیت الله جعفر سبحانی می گوید: «آزاد گذاردن «مرتد» و «مرتدان» زیان های بنیادین دارد، که به برخی اشاره می کنیم: ۱- این نوع ارتدادها (ارتداد سیاسی) مایه فتنه و اغتشاش و درگیری و خونریزی می گردد. ۲- آزادی ارتداد مایه سستی عقاید مردم بالاخص ساده لوحان می گردد که همبستگی اجتماعی و وحدت ملی را از بین می برد و راه را برای سلطه دشمن هموار می سازد.»^۳

۱- مکارم شیرازی، ناصر، تفصیر نمونه، ج ۱۱، ص ۴۲۸.

۲- محقق حلی، شرایع الاسلام، ج ۴، ص ۹۳۲.

۳- عزیزان، مهدی، پیشین.

از طرفی احکام مرتد که در فقه آمده است در ظاهر با اصول آزادی عقیده و مذهب که از طرف قرآن به رسمیت شناخته شده، تعارض دارد. از جمله آیات ذیل:

۱- «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ...» در دین اکراه و اجبار روا نیست چرا که راه از بیراهه به روشنی آشکار شده است...»^۱

۲- «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ، مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تَكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ: و اگر پروردگارت می خواست تمامی اهل زمین ایمان می آوردند، پس آیا تو (ای پیامبر) مردم را به اکراه و می داری تا اینکه مؤمن شوند؟»^۲

و این تعارض، متفکران مسلمان را در دو عرصه به میدان اندیشه و تبیین فرا می خواند: ۱- بحث درون دینی و رفع تعارض احکام مرتد با آیاتی از قرآن که آزادی مذهب را به رسمیت می شناسد.

۲- بحث برون دینی و رفع تعارض آن با اصول عقلی و مبانی بین المللی حقوق بشر. و در این قضیه باید به جای پر کردن یک خانه از جدول و حل جزیره ای مسئله با تمرکز بر یک حق و وظیفه و با توجیه محافظت از عقاید عامه مردم و جلوگیری از سست شدن اعتقادات آنها به حل جدولی مسأله در بحث ارتداد و موافق آوردن خانه های افقی و عمودی همت گماشت و حقایق و اصول دیگر اسلامی و انسانی را فراموش نکرد. از جمله حق تحقیق و انتخاب، حق آزادی در مقام کشف و بیان حقیقت، حفظ جان و آبروی انسانها، و ...

هدف این پژوهش ارائه تعریفی روشن از مرتد، عوامل ارتداد و موضوع احکام جزایی آن و بررسی میزان سازگاری یا تعارض احکام مرتد با مبانی آزادی عقیده و مذهب در قرآن بر اساس قرآن و سنت و روایات معصومین و ادله عقلی و سیره عقلا می باشد.

علاوه بر موارد فوق بررسی سؤالاتی است که به نظر می رسد در بحث ارتداد مغفول مانده و در کتب فقهی و کلامی به آن پرداخته نشده است و یا بنا به شرایط افکار و اوضاع عمومی جهان در گذشته نیازی احساس نمی شده است. این سؤالات عبارتند از:

۱- قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۲۵۶.

۲- قرآن کریم، سوره یونس، آیه ۹۹.

۱- با توجه به آیات قرآن که در آن آزادی عقیده به رسمیت شناخته شده است آیا وجود مجازات برای صرف تغییر عقیده قابل توجیه منطقی با أسلوب فقهی و کلامی می باشد؟

۲- صدور فرمان قتل افراد متهم به ارتداد از سوی پیامبر آیا تنها به خاطر تغییر دین بوده و یا جرمهای دیگری از قبیل خروج از جامعه اسلام (در حقیقت فرار از جبهه جنگ) و پیوستن به صف دشمنان در آن دخالت داشته است؟

۳- آیا فرمان پیامبر در رابطه با مجازات مرتد حکم «تبلیغی» بوده است یا «حکومتی»؟

۴- آیا جلوگیری از تغییر دین و قتل افراد به علت تغییر دین باعث نفاق و دورویی و گسترش اسلام تقلیدی به جای اسلام تحقیقی نمی شود؟

در راستای تأمین هدف تحقیق آنچه به عنوان فرضیه تحقیق به نظر می رسد عبارتند از:

۱- احکام صادره از سوی پیامبر درباره مجازات افراد متهم به ارتداد، جزء احکام «حکومتی» بودند نه «تبلیغی».

۲- در موضوع ارتداد علاوه بر تغییر عقیده قیام عملی برای مبارزه با اسلام هم در ثبوت مجازات معتبر است.

۳- کیش گردانی و صرف تغییر دین در اسلام مجاز است.

۴- توبه خودجوش مرتد فطری (بدون استتابه) علاوه بر عذاب آخری مجازات دنیوی راهم ساقط می کند.

۵- احکام ارتداد از باب «تعزیر» می باشد نه «حد».

باید گفت منابع و کتب فقهی و کلامی که با توجه به محورهای فوق الذکر به بحث و بررسی و دفاع یا نقد علمی و استدلالی احکام مسأله ارتداد پرداخته باشند خیلی کم است. هم چنین بزرگان دینی و فقهای پیشین اغلب در کتابهای «طهارت، ارث، زکات و حدود» به این مسأله پرداخته اند و هیچ وقت به شکل مستقل و جامع و مانع و از زاویه نسبت آن با آزادی عقیده و مذهب و ضوابط عام دینی مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. یعنی می توان گفت آن حساسیت های میلیمتری و مو شکافانه ای را که در سایر احکام مانند طهارت و عبادات و ... از خود نشان داده اند در این مسأله به چشم نمی خورد.

و اکثر کتب موجود ، در دوران بعد از انقلاب به چاپ رسیده اند که مطالبشان شبیه هم و تکراری بوده و مانند رساله های عملیه موجود می باشند . یعنی فقط به بیان کلیشه ای تعاریف و مجازات همت گماشته و به بررسی تک بُعدی و جزیره ای مسأله ارتداد پرداخته اند. از میان آنها دو یا سه کتاب صریحاً به بحث «حد یا تعزیر» بودن احکام ارتداد اشاره کرده اند.

تبیین و تشریح چگونگی نسبت احکام ارتداد با آیات بیان کننده اصول آزادی عقیده و سیره عقلا و حقوق بشر و مقتضیات زمان و مکان در علم فقه و کلام تقریباً مغفول مانده است .
و در این میان بحث طرفداری از حقوق بشر و اصول آزادی عقیده و حل جدولی مسأله ارتداد چنان فضایی را در دوران معاصر بخصوص پس از انقلاب اسلامی به وجود آورده است که قانونگذاران «قانون مجازات اسلامی ایران» را واداشته است که از ذکر بخش احکام مرتد صرف نظر کند یعنی

مفهومش اینست که صاحب نظران و فقهای دست اندرکار به نظر واحدی در خصوص «حد» یا «تعزیر» بودن آن دست نیافته اند و مصلحت را در این دیده اند که در این مورد سکوت کنند .
و در این چارچوب فقط در ماده (۵۱۳) زیر عنوان تعزیرات به مجازات سَابِ النبی پرداخته شده است .

ماده ۵۱۳: هر کس به مقدسات اسلام و یا هر یک از انبیاء عظام یا ائمه طاهرین (ع) یا حضرت صدیقه طاهره (س) اهانت نماید ، اگر مشمول حکم سَابِ النبی باشد اعدام می شود و در غیر اینصورت به حبس از یک تا پنج سال محکوم خواهد شد .

۱- فصل یکم:

کلیات و مفاهیم